

SLOVENSKÉ OBRAZY BOŽENY NĚMCOVÉ

IRENA ŠTĚPÁNOVÁ

„Slovak Images“ of Božena Němcová

Abstract: The paper deals with the activities of the writer Božena Němcová in Slovakia in the years 1851–1855. She visited Slovakia four times in this period (three times she visited her husband who worked here in civil service, her last stay was intended as a cure, while most of the time Němcová devoted to ethnographical research). All her stays resulted in contributions based on active observation, ethnographic and folkloristic research, consultations with a number of Slovak intellectuals dealing with both humanities and natural sciences. The results of the individual stays differ both in form and quality. They proceed from journalistic „causerie“ towards serious attempts of monographic elaboration of natural background, history, demography, sociological, ethnographical and gender facts of a given region. The contribution to folkloristic is outstanding. The writer used Slovak inspirations also in her fiction. Thanks to her activities, Božena Němcová belongs to the history of Slovak ethnology.

Key words: Božena Němcová, ethnography of Slovakia, agriculture, folk architecture, folk garments, folk food, folk alternative medicine, broad family, ethnic minorities, assimilation, urban ethnology, gender.

Druhá polovina 50. let 19. století je v česko-slovenských vztazích poznamenána dvěma protichůdnými tendencemi. Napětí vyvolané jazykovou odlukou je tlumeno aktivitami osobností, které bez ohledu na lingvistické spory, jejichž dopad je kulturní i politický, hledají v rámci slovanské vzájemnosti porozumění. Snaží se, možná z dnešního pohledu poněkud exaltovaně a romanticky, objevovat a pochopit specifika i společné rysy národních společenství. Pro dějiny etnologie české i slovenské jsou práce těchto autorů zajímavé jak po faktografické, tak i metodologické a svým způsobem i jazykové stránce. Tyto studie vycházejí

navíc v období Bachova absolutismu, v době násilného útlumu jakýchkoli výraznějších společenských aktivit. Dá se tedy předpokládat, že jejich ohlas mohl být větší, kdyby byly publikovány v době překypující bohatstvím publikovaných děl.

Zřejmě nejvýraznějším zjevem tohoto období byla Božena Němcová. Je známou a respektovanou spisovatelkou a publicistkou na vrcholu tvůrčích sil. Má řadu zkušeností s českým etnografickým a folkloristickým materiálem (Němcová 1845; 1846a; 1846b), schopnost navazovat kontakty napříč sociálním spektrem a silnou pozitivní motivaci.

Spisovatelčiny rodinné poměry, permanentně složité a finančně napjaté, vyústily shodou okolností v možnost pobývat na Slovensku mezi roky 1851 až 1855 čtyřikrát.¹ První tři cesty byly prvoplánové návštěvou manžela, působícího služebně od ledna 1851 v Miškolci (Miskolc), od srpna téhož roku v Balážových Ďarmotech (Balassagyarmat). Poslední cestu podnikla Němcová samostatně. Formální záminkou byl léčebný pobyt ve Sliachi, zkrácený ovšem na minimum, a ostatní čas byl věnován etnografickému výzkumu.

Vzpomínky z cesty po Uhřích

Počáteční reakce Boženy Němcové na možnost přesídlení do Uher nebyla příliš nadšená: „*Já bych ráda nešla z Čech, toť snadno uvěříte, ale ... půjde-li on (manžel – I. Š.), půjdu také, vždyť o několik let nebude zle, něco známe a něco uvidíme, a když budeme se Slováky dobře zacházet, budou nám také přát. Vždyť on český sedlák je také nedůvěřivý, nepřeje pánům, a přece nás měli rádi*“, píše Němcová Karolíně Staňkové v listopadu 1850 (Korespondence² 2003: 156).

Na druhou stranu je vidět, že Uhry autorku lákaly. Otevíral se jí široký obzor nového působení přesahující hranice českých zemí a ona se cítila – a skutečně byla – dostatečně zralá a připravená. Představa nových možností, poznatků, konfrontací a inspirací začala převažovat. Manželovy první reakce z nepohodlné cesty a počátečních potíží, jeho poznámky o „podivné zemi“ a „podivném lidu“, jak se zdá, spíše povzbudily její zájem uvidět to všechno na vlastní oči.

Božena Němcová využila první příležitosti, která se naskytlá už koncem dubna 1851, a přes Brno, Prešpurk a Pešť odjela do Miškolce. Pobyt byl jen

¹ 1. pobyt: 1851 – 24. 4. až 14. 5., převážně Miškolc s majoritním maďarským obyvatelstvem; 2. pobyt: 1852 – 20. 8. až 18. 10., Balažovy Ďarmoty (s dětmi), s výjezdem do Banské Bystrice; 3. pobyt: 1853 – 9. 5. až 17. 10., Balažovy Ďarmoty (s dětmi Dorou a Jaroslavem); 4. pobyt 1855: 4. 9. – 18. 10. – Pohroní a část Gemeru (sama).

² Zde a dále v odkazech uváděno pouze „Korespondece“, v soupisu literatury a pramenů zařazeno jako: *Božena Němcová. Korespondece* a příslušný svazek a rok vydání (pozn. redakce).

krátký, sotva dvoutýdenní, ale je vidět, že vymezený čas prožila velmi intenzivně. Jako by se zopakovalo její rozpoložení z doby před šesti lety, kdy se vydávala na Chodsko. Načrtává už zážitky z cesty a podobně jako tehdy skládá tříšť dojmů, které k sobě chronologicky přiřazuje a příliš je nekomentuje. Je to postup, který má zažitý a zatím se jí zdá vyhovující. Zapojuje svůj vynikající pozorovací talent, smysl pro proporce i detail a osobní charisma, které jí umožňuje navázat kontakt téměř s kýmkoli. Výsledkem pobytu je série příspěvků *Vzpomínky z cesty po Uhrách* (Němcová 1854).

Autorka je připravovala pro tisk s časovým odstupem skoro tří let a oporou jí byl cestovní zápisník, o kterém se zmiňují některé prameny (Haluzický 1952: 28–29). V tomto mezidobí navštívila Slovensko ještě dvakrát, takže se dá předpokládat, že její zkušenosti a znalosti byly v době konečné úpravy textu bohatší, než kdyby byly publikovány bezprostředně po první návštěvě. Je však možné se domnívat, že formální stránka zůstala původní, tedy aditivní řazení jednotlivých postřehů a dojmů, se sporadickými náznaky srovnávání s českým, respektive chodským materiálem nebo narážkami a ohlasy na politickou situaci po roce 1848 v Uhrách. Záběr těchto pohledů je však široký a z etnologického hlediska zajímavý.

První dojmy z uherského venkova se – vedle kvality cest a riskantní rychlosti, kterou se po nich řítí vratké povozy – přirozeně týkají architektury („blátové cihly“) a krojů. Už tady je ale vidět, že konečná verze příspěvku byla obohacena o hlubší znalosti, které nemůže mít nepoučený turista. Autorka si je vědoma, k jaké příležitosti je kroj oblečen, charakterizuje rozdíly v úpravě oděvu svobodných a ženatých či vdaných, ví, jak bude oděv vypadat v zimě, z jakých surovin je zhotoven a zná názvy jeho součástí. Skvělý pozorovací talent jí nedovolí nezmínit se o úpravě vlasů a vousů, opět s generačními rozdíly a s podotknutím, že základní hygienický i krášlicí prostředek na pleť i vlasy představuje vepřové sádlo a slanina. Na jiných místech popisuje pasení vepřů a všímá si oblíbenosti jejich masa a tuku v regionální kuchyni. Mnohokrát se zabývá oblibou kouření dýmek (i u žen) a místním pěstováním tabáku („dohán“) a pochopitelně vinohradnictvím, které prezentuje i jako součást každodennosti maloměstského života.

Je téměř šokována extenzivním zemědělstvím („asiatský způsob“), který si mohou lidé v bohatém úrodném kraji dovolit. Chápe to, ale i tak v tom vidí neúctu k půdě i vlastní práci. Tyto reálie jsou rámovány popisem přírody, v porovnání s následujícími zpracováními cest po Slovensku však jen stručnými.

Největší pozornost Němcová věnuje lidem. Předem věděla, že přichází do regionu s majoritním maďarským obyvatelstvem. Potkává se se Slováky, kteří jsou zde vesměs v podřízeném poměru sloužících a zaměstnanců, a už cestou si uvědomuje, že národnostní skladba je bohatší. Například síť zájezdních hostinců mají

„v arendě“ německé rodiny, občas se vyskytne český nájemce. Naproti tomu lidové krčmy mají pronajaty Židé, jediné etnikum, které Němcová vidí ve shodě s dobovým antisemitismem negativně. Vyčítá jim, že dávají na dluh a zbídačují venkovské obyvatelstvo. Zmínky o nich jsou však vzhledem k pozornosti, kterou věnuje ostatním etnikům, marginální. Všude potkává Romy a rychle se naučí mezi nimi diferencovat. Vnímá respektované muzikantské rody a nechává se okouzlit jejich „zvláštní a dramatickou“ hudbou. „Divocí cikáni“ na opačném konci sociálního žebříčku v ní nevzbuzují odpor. Nachází mezi nimi zajímavé antropologické typy a konstatuje, že jejich nejvyšší hodnotou je „svobodné živobytí“. Všimá si v Miškolci usazené srbské menšiny a zajímá ji její jazyk i náboženství.

Značná část textu je zaměřena na urbánní etnologii Miškolce. Tady se Němcová značně vzdálila od svých starších reflexí Domažlic nebo Nymburka, ve kterých dominuje negativní pohled na maloměšťáka (a maloměšťáčku). Miškolc je zachycen, byť poněkud chaoticky, po stránce sociální, etnické a náboženské, pozornost je věnována profesnímu rozvrstvení obyvatelstva, je představen jako administrativní a vzdělanostní centrum, popsány jsou hygienické poměry, každodennost i sváteční příležitosti, rodinný život, genderové vztahy, jídelníček a etiketa při stolování. To vše v kulisách architektury, jejíž formy odrážejí sociální status majitele.

Autorka si všimá věcí, které by muž nejspíš nevnímal, a je si toho vědoma. Chválí čistotu měšťanských domácností, nezapomene však podotknout, že je to zásluhou slovenských služek. Totéž platí o kuchařkách, které jsou také vesměs „Slovačky“. Paní domu má k ruce nesmyslně mnoho personálu a sama dělá jen „nějaké titěry“. Děti ji nezatěžují, má jich, na rozdíl od Slovenek, málo (2–3), a k nim kojnou a chůvu. Přesto i na této matroně najde Němcová imponující momenty. Oceňuje zápal, s kterým Maďarčky v roce 1848 nosily a stále pietně uchovávají svůj „staronárodní kroj“ a obdivuje jejich virtuositu při přípravě kompotů a všech myslitelných zavařenin. Vidí ovšem i to, co se hostu obvykle nesděljuje. Manželské svazky jsou brány velmi volně a většina služebnictva žije s partnerem (a dětmi) bez svatebního obřadu, což je všeobecně tolerováno.

Němcová nezobecňuje, nedodržuje logický systém jednotlivých témat, spíš volně téká od jednoho vjemu k druhému, ale celkový dojem z této causerie psané lehkou rukou je kupodivu ucelený a některé pasáže, například popis jarmarku, mají nesporné umělecké kvality.³

³ „Než přešel trh, uslyšel člověk hovor latinský, slovenský, srbský, francouzský, německý, maďarský, židovštinu i cikánskou hantýrku... Tu sedí zahradnice s čerstvými květinami v okružlíkách, tu řadem krámy medovníkářů (perníkářů), tu se smaženými rybičkami, pogáčkami (placičkami ze sádla a mouky) a rohlíky; tu plechár, tu cínar a bůhví čeho ještě všeho tam je. A mezi tím je lidstva jako vln, selští, panští, cikáni, spřežení koňů, volů a oslů, všecko to plyne pospolu jednou řekou...“ (Spisy 1955: 35)

V závěru se autorka pokusila o charakteristiku maďarského etnika v porovnání se slovenským: „*Netroufám si úplný úsudek o národu pronést, neboť málo jsem mezi nimi žila, ale pokud jsem je poznala, jsou dobří lidé, úslužní i srdeční, když jen člověk je k nim vlídný a s nimi srozumět se může! – Aby se ale hned domluvil a vlídnou tváří přišel vstříc jako Slovan, to u něho není.*“ (Spisy 1955: 42) Maďar je zachycen na základě bezprostředních dojmů, zatímco odkazy ke Slovákovi, kterého zatím znala jen málo, se nesou v idealizujícím herderovském duchu. Při takovém výchozím nastavení je obraz Maďara poskládán z řady mnohdy protikladných, celkem realisticky zachycených postřehů a vyznívá ambivalentně.

Na to, jak krátkou dobu v Miškolci byla, se jí podařilo sebrat úctyhodné množství dokladů. Při této cestě neměla možnost kontaktů se slovenskými intelektuály ani příležitost k podrobnějšímu poznávání slovenské lidové kultury. Pokud hovoří o Slováciích, akcentuje vnější dojmy, hlavně kraj, popřípadě bohatý zpěvní repertoár (u služek), aniž by se jím podrobněji zabývala.

Z Uher

Druhý pobyt, tentokrát v Balážových Ďarmotech o rok později, roku 1852, trval od konce srpna do poloviny října. V té době se finanční situace rodiny natolik stabilizovala, že bylo možné, aby Josef Němec pozval k prázdninovému pobytu manželku i s dětmi.

Balážovy Ďarmoty byly a jsou maďarské,⁴ okolí však bylo osídleno z velké části slovenským obyvatelstvem, jehož kultura Němcovou zajímala především. Ocitla se tedy v prostředí „slovenštějším“ než za prvního pobytu a mohla se zúčastnit manželovy služební cesty do Banské Bystrice, spojené s krátkým pobytem ve Sliachi.

Příspěvek, nazvaný později *Z Uher* – podle Haluzického (1952: 11), spočívá ve zlomku nedokončeného cestopisu *Z Ďarmot do Sliache a zpět*, který autorka napsala ještě v průběhu roku 1852 na základě cestovního deníku – vyšel posmrtně roku 1862 v 8. svazku Augustova vydání Sebraných spisů. Cesta proběhla podle plánu, který Němcová načrtla v dopise Sofii Rottové.⁵ Manžele Němcovy

⁴ Obec dnes leží na slovensko-maďarské hranici a je rozdělena na Slovenské Ďarmoty (okr. Velký Krtíš) a Balassagyarmat (župa Nógrád).

⁵ „Dnes odpoledne jedem do Bystřice; na noc do Šach, druhý den do Štavnice, kamž záhy přijdem, bysme se ohlídlí trochu, a do některého dolu vjeli, třetí den do Bystřice, kdež se as den zdržíme, a pak jedu já s dětmi do Sliache a muž tam bude ouřadovat. Jestli se plán nezmění, nebude z cesty na Krivaň nic, a zpátky se vrátíme přes Zvolen.“ Dopis Sofii Rottové 7. září 1852, www.mlp.cz/bozenanemcova verze 0.1 http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/99/42/listy_1.pdf 7.12.2011.

provázel jejich známý, nejmenovaný maďarský doktor, jemuž je v cestopise vyhrazena nevděčná úloha reprezentanta maďarské měšťanské inteligence.

Autorka věnuje dost místa popisu krajiny, její historie (o které doktor nic neví a „o nic kulturního se nezajímá, to jen lid má své pověsti“), a způsobu hospodaření, které na jedné straně kritizuje („asiatský způsob“), na druhé straně ji zajímá rozvržení plužiny a důmyslná organizace polních prací, které musí být přesně koordinovány v rámci obce. Výnosy jsou „i při tom špatném hospodaření“ značné. Líbí se jí, že každé domácí zvíře má vlastní jméno, výstižné a často poetické.

Zhruba od městečka Šahy dominuje slovenské osídlení. Němcové hned připadá všechno úpravnější a čistší a slovenský lid, kterému dobře rozumí, je – samozřejmě – hovornější a zpěvnější. Interiéry stavení jsou prosté, základní vybavení tvoří pec, stůl a postel. Lůžkoviny jsou v pestrých povlacích,⁶ u luteránů nechybí almárka na bibli, u katolíků svaté obrázky po stěnách. Popis reálií materiální kultury je pravděpodobně idealizovaný. Autorka se těší z toho, že je konečně v prostředí jazykově blízkém. Může se domluvit s venkovskými lidmi bez prostředníka a citlivě vnímá, skoro vychutnává nuance řeči i zpěvného projevu, rychle se učí slovenské výrazy, určitě je začíná užívat v konverzaci a svébytným způsobem se snaží o jejich písemné zachycení jak v korespondenci, tak v publikovaných příspěvcích a samozřejmě i později, v tvůrčím přetlumočení pohádek a pověstí⁷ (Němcová 1857a).

V obci Moravany navštívila autorka místního učitele a pochválila jeho knihovničku s latinskými a českými knihami. (Maďarský doktor vyjádřil značný údiv, že „ti lidé mají nějakou literaturu“.)

Zajímavé jsou postřehy o příbuzenském systému, respektive o rozšířené rodině. Boženě Němcové se díky vynikajícímu pozorovacímu talentu podařilo dobře postihnout základní princip jejího fungování, nazývá ji ovšem rodinou patriarchální. Díky tomu pochopila, proč je sňatečný věk snoubenců extrémně nízký⁸ a proč ženy tak rychle ztrácejí půvab a mládí („třicetiletá žena jako babka vyhlíží“), zatímco muž zůstává přitažlivý i ve středním věku. Zaujala ji praxe

⁶ Je tu ještě jeden rozdíl, související s životním stylem rodin a Němcová jej připomíná i v jiných příspěvcích. Maďarský hospodář nespí v posteli a většinou ani pod střechem. Zůstává venku zabalený v huni. Postel s peřinami patří ženě a dětem (Spisy 1955: 45).

⁷ Němcová konzultovala jazykovou úpravu slovenských textů s Martinem Hattalou, jedním z kodifikátorů spisovné slovenštiny, právě habilitovaným na katedře slovenské filologie pražské Filozofické fakulty.

⁸ Jednačtyřicetiletý rychtář má dva ženaté syny, dvaadvacetiletého a osmnáctiletého, jehož manželka je „pramladinká“. „Od dvanáctého do šestnáctého roku je pro děvčata ten pravý čas.“ (Spisy 1955: 64)

nakládání se sirotky a nemanželskými dětmi, dokonce i s těmi, které jejich rodiče z bídy prodají bohatšímu gazdovi. Text končí příjezdem do Banské Štiavnice.

Redukovat druhý pobyt Němcové v Uhrách pouze na tento příspěvek není možné. Právě tehdy totiž začala vznikat síť vztahů s osobnostmi slovenského kulturního života, což jí poskytlo bohaté zázemí pro další práci. Už v Ďarmotech se prostřednictvím manžela seznámila s Janko Kráľem (Urbancová 1987: 159), který tehdy přechodně ve městě žil a s Josefem Němcem se setkával. Vzdělaný, impulzivní, neustále polemizující a „hrozný podivín“ (Haluzický 1952: 48) zasvěcoval Němcovou do slovenské literatury. Při zájezdu na Zvolensko došlo také k prvním kontaktům se sběratelem lidových písní Júliem Plošicem, tehdy kaplanem v Banské Bystrici, s profesorem bansko-bystrického katolického gymnázia, spisovatelem a hudebníkem Jurajem Slotou, se Samuelem Ormisem, profesorem na evangelickém lyceu v Banské Štiavnici, s Jánem Franciscim Rimavským, který jí daroval svou sbírku *Slovenskje povesti* (vydanou pod pseudonymem Janko Rimauski roku 1845), s Josefou Szalabkovou, sběratelkou pohádek, a několika dalšími (Haluzický 1952: 41; Urbancová 1987: 159). Jako plodná se ukázala spolupráce s lékařem, mineralogem a spisovatelem Gustávem Kazimírem Zechenterem z Brezna.

Uherské město Ďarmoty

Třetí návštěva v Uhrách roku 1853 byla původně plánována jako delší, pravděpodobně víceletý pobyt. Zdálo se, že profesní kariéra Josefa Němce je na vzestupu a trvalé přesídlení rodiny by mnoho věcí zjednodušilo. Božena Němcová odjela do Ďarmot začátkem května 1853 s dvěma mladšími dětmi, zatímco starší synové zůstali kvůli studiu v Praze v péči Josefa Franty Šumavského. Situace se ale vyvinula jinak.

„*Nehody stíhaly jedna druhú, že jsem se ani zpatovat nemohla.*“⁹ Nejdříve Němcová onemocněla a 1. června byl Josef Němec zbaven služby na udání kvůli protistátním výrokům v Domažlicích v roce 1848. Místo platu začal dostávat jen „výživné“ a nesměl opustit Ďarmoty. Nejstarší syn Hynek v Praze onemocněl plicní chorobou, která se stále zhoršovala. K tomu se až do Ďarmot dostaly ohlasy „výživných“ témat o pražském milostném životě Němcové, což mimo jiné znamenalo ochladnutí vztahu s dříve tak blízkými sestrami Rottovými (Janáčková 2007: 85). Synova smrtelná nemoc nakonec donutila Němcovou, aby se urychleně vrátila do Prahy.

⁹ Dopis Sofii Rottové z 24. června 1853, [www.bozenanemcova/mlp.cz verze 0.1 http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/99/41/listy_2.pdf](http://www.bozenanemcova/mlp.cz/verze/0.1/http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/99/41/listy_2.pdf) 9.12.2011.

Podmínky, ve kterých vznikaly podklady pro práci *Uherské město Ďarmoty* (Němcová 1858a) a z nemalé části i pro *Obrazy ze života slovenského* (Němcová 1859a) byly tedy velmi neutěšené. Osobní rozpoložení autorky se v nich však neprojevuje. Naopak, dá se říci, že Němcová tady opouští svůj dosavadní čtivý, avšak žánrově rozkolísaný styl a prezentuje kvalitativně jiný text, který se blíží odborné etnografické stati, opřené jednak o zúčastněné pozorování a terénní výzkum, jednak o další písemné prameny.

Balážovy Ďarmoty jsou představeny z historického, etnografického, sociologického a dokonce i genderového hlediska. Autorka určitě neměla, ani nemohla mít takové ambice, ale všechno to zachytila, popsala a svým způsobem vyhodnotila.

Po vstupní pasáži, kde je popsán statut města, sídelní rozložení, náboženství a národnost obyvatel, významnější instituce a převládající typ architektury včetně popisu typického interiéru, se autorka rozhodla pro systematický rozbor jednotlivých témat, oddělených mezititulky.

Začíná oddílem *Živnost*. Základem obživy je zemědělství v tradiční extenzivní „asiatské“ formě. Půda je úrodná a není žádná motivace ke změnám. Snad jediný posun zaznamenává v tom, že dřívější „panské právo“ na provozování mlýnů, pivovarů a vinopalen vystřídal pronájem (Spisy 1955: 143). Hostince si najímají Němci a Slováci, krčmy a vinopalny Židé, pivovary Češi. Mezi obchodníky převládají Srbové, kteří představují honoraci a uzavírají endogamní sňatky. Také profese „barvíře“, ranhojiče a holiče v jednom je prestižní a vykonávaná převážně Srby. Autorka měla k dispozici artikule Levického holičského cechu z roku 1700 a porovnávala je se současným stavem. Ostatní profese už tak výjimečné nejsou a Němcová předkládá komentovaný výčet nejrůznějších maloměstských i venkovských řemesel a živností, vykonávaných ovšem nikoli Maďary. Ti se zabývají vedle zemědělství pouze řeznictvím.

Okolí a hospodářství je věnováno horopisu a vodopisu, minerálním pramenům, rostlinstvu a kulturním plodinám. Kapitola s názvem *Kosba* je zaměřena na senoseč, *Žatva* na žně. Tady Němcová znovu popisuje důmyslný systém koordinace sklizně v intravilánu obce. Klasická je pasáž popisující vydupávání zrna hovězím dobytkem na provizorním venkovním humnu, jeho „vyvíjení“ pomocí větru a archaické uskladňování zrn v obilních jamách. Zajímá ji oblečení pracovníků a zpěv, který provází veškeré práce i rituály na konci sklizně.

Následuje oddíl *Sadba*. Zde je věnována pozornost kukuřici a zelenině včetně významu v maďarské a slovenské kuchyni, a lnu a konopí. Kapitoly *Ovoce*, *Vinná loza* a *Vinobračka* jsou pojaty šířeji a věnovány sezonním pracovnícím, které sem přicházejí ze Slovenska. *Statek* se zabývá chovem zvířat, zejména koní, a kulturou pastevů „čikošů“.

V celém zbývajícím textu se Němcová soustřeďuje na člověka. Začíná *Čeledí*, tedy tématem sociálním a v jejím podání i genderovým. Místy opakuje nebo upřesňuje některé starší postřehy, například o soužití nesezdaných párů. O podruhy se uherský gazda stará lépe než český, což autorka vysvětluje životem v „patriarchální“ rodině. O uherských zákonech (*ius tripartitum*) má nevalné mínění. Líčí tresty, postihující děvče, které „sa prespalo“, a přechází k vděčnému tématu lidové magie a jejím provozovatelkám – strigám. Zná některé starší materiály z čarodějnických procesů a dokládá, že i její současníci v lidovém prostředí přiznávají strigám nadpřirozené schopnosti. K běžnému vybavení obcí dosud patří „kláda“ a „housle“, v blízkosti větších měst šibenice. Školství, především obecné, by potřebovalo reformu. Evangelíky považuje za vzdělanější, muži jsou vesměs gramotní.

Studii uzavírá *Povaha lidu*. Tady podléhá autorka stereotypu. Vysoký štíhlý přívětivý Slovák s „jasným okem“ je postaven vedle malého zavalitého Maďara „počerné zasmušilé tváře“. To, co je vidět navenek, odráží i psychické ustrojení obou etnik a jejich praktické schopnosti. Oba jsou však pohostinní a u Maďarů je chvályhodná jejich národní hrdost, „*jakoužto ctností aby se každý národ honosil, přáteli by bylo, avšak bez ukřivdění druhému národu, neboť tím zatemní se všecek lesk takovéto ctnosti*“ (Spisy 1955: 143).

Obrazy ze života slovenského

Tato práce je výtěžkem všech dosavadních pobytů Boženy Němcové ve slovenském prostředí, obohaceným o cennou zkušenost samostatného zájezdu do Horních Uher v září a říjnu 1855,¹⁰ v roce prvního vydání *Babičky*. Oficiálním důvodem cesty bylo léčení ve Sliachi, léčebnou kúru však spisovatelka omezila na minimum a většinu času věnovala etnografickému výzkumu v Pohroní a části Gemeru.

Němcová dorazila do Sliache 4. září. 16. září byla v Banské Bystrici, kde navštívila Júlia Plošice. Odtud jela do Brezna ke Gustávu Zechenterovi, který ji provázel Pohroním a zavedl ji mezi dřevaře – „handelce“. Z Brezna vedla cesta do Čierného Balogu k faráři Jozefu Kúdelkovi. Ten Němcové půjčil latinskou farní kroniku. V korespondenci tento spis figuruje jako „Balocká kronika“, která se stala významným pramenem pro *Kraje a lesy na Zvolensku* (Němcová 1859b). 29. září je autorka v Hornej Lehotě u Sama Chalupky. Tady se zaměřil hlavně na pohádky, zvykosloví a dětské hry. Následuje Tisovec a návštěva Juraje

¹⁰ Dopis Sofii Rottové z 24. června 1853, www.bozenanemcova/mlp.cz/verze/0.1/http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/99/41/listy_2.pdf 9.12.2011.

Dexnera. 13. října přichází do Velké Revúce k evangelickému faráři Ludevítu Reussovi, který má sbírku pohádek, o niž Němcová projevuje velký zájem. Jeho bratr, lékař, botanik a amatérský archeolog Gustáv Reuss poskytne autorce svůj rukopis *Slovenské starožitnosti* pro překlad a publikování v Památkách archeologických. Následuje dvoudenní pobyt (14. a 15. října) v Chyžné u Samuela Tomášika, rovněž evangelického faráře. Tady získá autorka další materiály ke zvykům a písním. Vrací se přes Tisovec a Brezno do Banské Bystrice a zpátky do Prahy. Viera Urbancová (1987: 160) se domnívá, že je to spíš útěk, protože aktivity Němcové neušly uherským úřadům a daly se vykládat politicky. Příslušný bansko-bystrický úředník byl loajální Čech a radil jí co nejrychleji opustit uherskou půdu. Také Josef Němec se vehementně dožadoval manželčina návratu, takže nezbylo než poslechnout. Přestože si to velmi přála, už se na Slovensko nepodívala.

Obrazy ze života slovenského (Němcová 1859a) byly publikovány ve stejném roce jako *Kraje a lesy na Zvolensku* (Němcová 1859b), vyšly ale později. První díl „Krajů a lesů“ se objevil v prvním čísle 7. ročníku *Živy* v únoru, zatímco „Obrazy“ začaly vycházet v květnu. Dokončeny byly ale pravděpodobně dříve. V biografické a bibliografické literatuře jsou „Obrazy“ řazeny před „Kraje a lesy“ (Spisy 1955; Laiske 1962). Po odborné etnologické stránce jsou *Obrazy ze života slovenského* zřejmě tím nejlepším, co Božena Němcová v tomto žánru napsala.

Bylo-li uherské město Ďarmoty seriózním pokusem o monografické zpracování města a jeho okolí, jsou jím „Obrazy“ tím spíš. Metoda je podobná. Terénní výzkum, konzultace s odborníky a částečná práce s literaturou. Historické prameny, ze kterých Božena Němcová vychází, získala od slovenských přátel. V. Urbancová se domnívá, že prameny k historii Muráně jí poskytl Samuel Tomášik v Chyžném (Urbancová 1987: 160). Doklady o tom jsou i v korespondenci se Samo Chalupkou. V dopise ze 14. prosince 1857 sděluje, že čte *Paměti Jelšavské a Muranské* (Haluzický 1952: 299). Je skutečně pravděpodobné, že knihu zapůjčil Tomášik, protože autorem byl jeho starší bratr Ján Pavol (Tomášik 1829). Odkazy na prameny jsou však jen sporadické, dominuje vlastní výzkum.

Tématem zpracování je sociální kultura, rodinná obřadnost a popis vánočních zvyků. Úvod nastiňuje atmosféru „starosvětské“ rodiny a domácnosti, kde každý člen má předem vymezený status a vykonává činnosti, které jsou, hlavně u žen, v podstatě archetypální. Líčení vyznívá idylicky, ale v dalším odstavci je selanka narušena lakonickým konstatováním, že ženy jsou bez jakéhokoli vzdělání, zatímco syna je třeba „učlověčit“ na některé městské škole. Je to rozpor, který si Němcová nepochybně uvědomuje (s něčím podobným se

setkávala i na Chodsku). Žena vždy představuje v tradiční kultuře konzervativnější prvek a je strážkyní „původnosti“, která před očima soudobých etnografů mizí. To je však obecný problém, který autorka nehodlá řešit. Obchází jej poukazem na maloměstské slečinky, od kterých se vyžaduje francouzská konverzace, hra na fortepiano atd. Co by si s takovou „bělorukou“ partnerkou počal venkovský hospodář?

V popisu rodinného života shrnuje autorka dosavadní postřehy o fungování velkorodiny. I tady jako žena vnímá, že mužům zřejmě takové uspořádání vyhovuje lépe než ženám. V reálu poznala, že konfliktní situace nejčastěji vznikají mezi švagrovými, přivdanými do patrilokálního společenství. Prestiž ženy roste každým dítětem a přibývajícím věkem natolik, že se může aktivně zapojit do toho, co Němcová už na Chodsku nazvala „sňatkovou politikou“. Děti mohou být zaslíbeny v kolébce a jejich matky si vyměňují symbolické dárky, které volbu potvrzují. Každá ze stran může proces přerušit a začít hledat nového potenciálního partnera.

Kolem čtrnáctého roku je dívka provdána a „časné ty vdavky jsou příčinou brzkého stárnutí žen, žena 25letá vyhlíží už velmi sešlá, kdežto muž o několik let starší v plné síle je“ (Spisy 1955: 150). Slovenka je mužovi větší otrokyní než Maďarka, zastane třikrát tolik práce co muž. Manželství jsou jako jinde různá, vcelku však jsou Slováci věrnější než Maďaři. Problém představuje alkoholismus. Muž piják uvede rodinu do bídy.

Němcová nepodléhá kritice a mentorování v osvícenském stylu, bližší je jí romantizující idealizace, ale v případě konfrontace s drsnou skutečností se nezdráhá zachytit ji zcela realisticky, aby v dalších pasážích u jiného tématu zase oscillovala mezi idealizací a sociologickými postřehy.

Otec vychovává syny, matka dcery. Chlapec se učí od otce jeho profesi a provází ho od útlého věku, ať už je pracoviště kdekoli, u drotára i v cizině. Drastickou podobu mají tyto praktiky v případě, že otec je horník. Osmileté dítě fárá do šachty, aby otci svítilo a postupně nabývalo ostatních dovedností. Tady se Němcová dotýká sociálního problému, který rozvede v další studii (Němcová 1859b).

Svobodní mládenci a dívky mají vzhledem k brzy uzavíraným sňatkům jen krátký čas k navazování známostí, ale tímto způsobem se autorka na život mládeže nedívá. Dívka chodí „pod partou“ (slavnostní úpravou hlavy) od čtrnácti let do svatby, ale v podání Němcové má čtenář dojem, že je to doba relativně dlouhá, vyhrazená, vedle práce, sobotním večerním „ohl'adům“. Za děvčetem chodí svobodní mládenci a baví je. Poté, co dívka obřadně daruje kytici jednomu z nich, začne ji navštěvovat pouze tento vyvolený. Z kontextu vyplývá, že rodiče obecně proti takové zábavě nic

nenamítají, a pokud s výběrem partnera souhlasí, tolerují i to, „že si děvče frajera do komůrky pustí. Spoléhajíce na počestnost jak panenskou, tak jinošskou, spí klidně, jako jejich rodiče spávali. A při vši té volnosti mladého lidu zřídka které děvče se podnese, čili, jak se tam říká, *prespi*“ (Spisy 1955: 155).

Sankce vůči „prespance“ v rodině a vesnické pospolitosti jsou nemilosrdné, a pokud se taková nešťastnice přece jen vdá, je farářem při ohláškách označena za „pannu uctivou“, nikoli „poctivou“. Němcová připomíná, že podobná praktika existuje i v Čechách, zatímco v „Dolní zemi“ je takových poklesků tolik, že nevzbuzují pohoršení, žijí-li nesezdaní partneři jako manželé.

Po tomto prologu následuje oddíl *Svatby* (sobáš, veselí). Nejvíc reflexí tohoto přechodového rituálu nachází autorka ve folkloru, v písni. Zachycuje přípravy, příbuzenskou a sousedskou výpomoc, symboliku darů, pokrmů, oděvu, prestižní momenty, naznačující sociální postavení rodiny, praktiky prosperitní a plodnostní magie, funkce písni a hudby, ženské a mužské role v rituálu a předepsanou pasivitu nevěsty – ústřední postavy obřadu, jejíž city tlumočí družičky. Vlastní pozorování doplňuje autorka srovnáním s pramenem z 18. století, který popisuje rusínské reálie a „nevěstinské trhy“, které probíhaly do roku 1720 dvakrát ročně v Krásném Brodě. Ženich si při takové příležitosti vybral vystavenou nevěstu, domluvil se s rodiči a svatba proběhla okamžitě na místě.

Kapitola *Narozeniny a křestné hody* je brilantní ukázkou schopností Boženy Němcové získat maximum informací o tabuizovaném tématu. Začíná zjištěním, že místy, především mezi maďarským etnikem, se mladá žena stydí, otěhotní-li v prvním roce manželství. Snaží se tomu zabránit a „raději zdraví svoje zhubí, než by měla první rok již dítě“ (Spisy 1955: 172). Němcová, která měla informace z českého terénu, zjistila, že i tady je nejrozšířenějším rostlinným prostředkem k vyvolání potratu *Juniperus sabina*, druh jalovce, nazývaný v Čechách „klášterská dvojka“, a vedle toho samozřejmě i nezodpovědné porodní báby.

Porod, respektive jeho finální fáze probíhá na zemi, na slámě, s poukazem na Kristovo narození. Pokud jsou porodní bolesti tlumeny odvarem z malinového kořene, je to neškodné, avšak stále rozšířenější je praxe podávat „vojatující“ ženě tvrdý alkohol. Toto je snad jediný moment, kdy se autorka staví do pozice tvrdého rozhořčeného kritika lidových praktik: „*Nezkoušené sprosté tamější báby dávají ženám při porodu pálenku pít, aby se opily a bolest necítily. Podléhají tam vůbec ženy, zvlášť při rodění, tolika nesmyslným pověrám, škodlivým zvykům a tak nelidskému zacházení nerozumných bab, že se to ani psáti nedá.*“ (Spisy 1955: 173) Němcová je tady jen krůček od závěru, že vysoká úmrtnost rodiček a novorozenců je z velké části způsobena právě těmito

praktikami. Místo toho alespoň zmíní, že otec, poté co dítě pochová (tj. pokonejší), je položí hlavou ke dveřím, aby nezemřelo (a nemuselo se vynášet).

Popis ošetření dítěte po porodu včetně magických předmětů v koupeli je standardní, právě tak jako zvaní a úloha kmotrů. Zajímavější je líčení „křestních hodů“, které se odbývají týden po křtinách. Porodní bába při nich zastává roli „gazdiny“, protože rituálně nečistá matka leží stále „v koutě“ zastřeném plachtou. Oslavy se zpočátku účastní pouze ženy. Rozjařeny pitím se chovají stále „veseleji a rozpustileji“ a jedna s druhou tančí. Teprve v této fázi přicházejí muži, a zábava pokračuje – i několik dní, ale už jen pro užší rodinu. Zpravidla čtvrtý den následuje matčin úvod v kostele a dítě dostane kmotrovské dary.

Němcová zde, stejně jako v Čechách, zachycuje představy o mrtvé šestinedělce – revenantce, které se nedostalo rituálního očistění při úvodu.

Oddíl *Úmrtí, pohřeb a kar* mapuje poslední věci člověka. Němcová nachází v pohřebním rituálu mnoho podobností s českým (chodským) prostředím, včetně bochníku chleba, který se pokládá ke hlavám rakve a posléze je rozdělen mezi smuteční hosty. Zajímavá pasáž je věnována pohřebním pláčům. Jedná se o záznam autentického projevu mladé vdovy na manželově pohřbu v Rybářech u Zvolena. Autorka zachytila pláč – nariekanie – i kontext, ve kterém se odehrával (Spisy 1955: 179–180).

Pláč je tak významnou součástí lidového obřadu, že se nemůže vynechat ani při pohřbu neznámého utopence, ale je rozšířen jen u katolického obyvatelstva, „jako se vůbec pohanských, národních starých mravů a obyčejů a pověr více zachovalo u katolíků“ (Spisy 1955: 181). Protestantští představení vystupují vůči podobným praktikám velmi ostře. Němcová potvrzuje své postřehy pramenem z roku 1558, Artikulemi muráňskými (Tomášik 1829), kde „pohanské nad mrtvým tělem nařikání, davikání, kvílení, rukoma lámání, které bývá s vyčítáním kdejakých skutků a účinků mrtvého spojeno, má se přeč zanechat“ (Spisy 1955: 182). Do souboru zakázaných aktivit patří i „vyhánění ducha mrtvého“, který by se ještě mohl zdržovat ve stavení. Dělá je nejstarší muž v rodině při otevřených oknech a dveřích: „Tu-li jsi, id' von!“ (Spisy 1955: 182).

Kraje a lesy na Zvolensku

Text byl odevzdán do tisku pod názvem *Kraje a lesy u Zvolenské stolice*.¹¹ Je to kvalitní vlastivědná monografie, zajímavá a moderně napsaná. Jednotlivá témata

¹¹ Pobyt se mohl realizovat díky sponzorskému daru hr. Hanuše Kolovrata, majitele březnického zámku, který se stal předlohou pro osvíceného šlechtice Březovského v povídce Pohorská vesnice.

nejsou oddělena nadpisy jako u předešlé studie, ale jen graficky. Rozvržení je volnější, přírodopisné a etnografické pasáže se střídají a prolínají. Příznačné je, že „Kraje a lesy“ byly publikovány v přírodovědně zaměřeném časopise, Purkyňově Živě. Možná proto je titul studie poněkud zavádějící. Zároveň to svědčí o tom, že přírodní rámeček je zpracován na takové úrovni, která je pro odborné periodikum tohoto typu přijatelná.

Je evidentní, že autorka se při psaní této části studie opírala o znalosti místních přírodovědně vzdělaných přátel, zejména G. Zechentera, a na oplátku mu otevírala kontakty s pražským Muzeem království českého a domlouvala publikační možnosti v českých časopisech. Zechenter byl zřejmě první ze slovenských kolegů, kdo se dověděl o odevzdání „Krajů a lesů“ do tisku: „*Já jsem dala jim (redakci Živy – I. Š.) ale nyní přece článek, dávno slíbený. První polovice vyjde v I. čísle Živy na (rok) 1859... Podala jsem stručný přehled celé stolice, řídíc se v tom dílem co jsem sama viděla, dílem od Vás a p. Chalupky slyšela a některé věci jsem použila z Zipsera (Zipser 1815) a Čaploviče*“ (Csaplovics 1820), píše Zechenterovi (Haluzický 1952: 287).

Vstupní část studie popisuje hory a jejich nerostné bohatství s odkazy na lidové podání (Kovlad, Runa, permoníci) a naznačuje souvislosti s místním hornictvím a zpracováním kovů. Při popisu krajiny, místy až lyrickém, autorku zaujaly ponorné řeky a minerální prameny. Důkladně je zachycena flóra s názvy latinskými i domácími lidovými a poznámkami o případném využití jako suroviny pro různé typy výroby, jako potraviny nebo k léčení, popřípadě k magickým úkonům. „*Názvosloví pro přírodní útvary a vlastnosti, jakož i pro všechna zaměstnání, má Slovák bohaté a rozmanité, poněvadž každá stolice má své zvláštnosti.*“ (Spisy 1955: 210)

Pozornost je věnována zvířatům, zejména ptákům a medvědům. Medvěd autorce imponoval natolik, že o něm napsala samostatný článek (Němcová 1858b). Tyto pasáže jsou v souvislosti s popisem způsobu života dřevařů spontánně ekologické.

Zemědělství je „evropské“, nikoli „asiatské“, což se vysvětluje zcela realisticky drsností kraje a horší kvalitou půdy. Obilí se mlátí ve stodolách a uskladňuje v „sypárnách“, seno v senících, krav pro mléko se drží více než v dolních krajích a je o ně lépe postaráno. Městská architektura je zděná, vesnická dřevěná roubená. Za zajímavé považuje kopaničářské osídlení na vykloučených pozemcích, salašnictví i specifika místní výroby.

Autorčinu pozornost na sebe strhla sociální skupina horníků. Tito lidé jsou „*nejbídnejší a nejchudší*“. Zatímco otcové a synové pracují v baních (a „*jsouť všichni zsinalí a vychudlí*“), matky a dcery se hrbí nad paličovanými čipkami, oblíbeným doplňkem krojů.

Bezprostředně za tuto pasáž vkládá Němcová kontrastní popis místních vesničanů, kteří vyhlížejí dobře a zdravě (muži i ženy) a nosí esteticky působivé kroje. Mladí Detvané čistě „z bujnosti“ a z prestižních pohnutek kradou koně.

Poté se vrací k hornictví a jeho historii, kterou čerpá ze starších monografií. Všímá si role německého etnika v rozvoji důlního průmyslu a názvosloví nástrojů a pracovních postupů, které má jasně kořeny v němčině. Slovakizace části německého etnika probíhala „*nikoli násilím, ale pěkným způsobem, davše jim poznat krásu jazyka a dobrotu srdce svého*“ (Spisy 1955: 222).

Stejně tak byli původně německé národnosti i dřevorubci, kteří začali ve středověku kolonizovat vyšší zalesněné polohy. I tady v průběhu staletí a historického vývoje došlo k asimilaci. V jazyce dřevařů – „handelců“, žijících podél Hronu severovýchodně od Brezna, zbylo poslovenštěné pojmenování náradí.

Němcová konstatuje, že dřevaři, vesměs luteráni, nepodléhají vrchnosti, ale přímo „komoře“ a hornicko-lesnickému úřadu. Nesmějí provozovat řemesla a hospodařit na erární půdě. Autorka má, díky Balocké kronice, znalosti o právních předpisech, které regulovaly jejich život v minulosti. Pole obdělávají handelci málo a špatně, protože hlavní obživou a pracovní náplní jsou práce spojené s kácením a přibližováním dřeva. Pěstuje se hlavně oves (i na chléb), brambory, zelí a luštěniny. Jídelníček je jednoduchý, upřednostňuje se kvantita nad kvalitou. K alkoholismu není mnoho příležitostí, pokud se však naskytnou, jsou plně využity a dotýčný se opije „na matěru“.

Architektura je jednoduchá, roubená, nábytek a náradí vyrábějí muži podomácku, ostatní potřeby se kupují od podomních obchodníků. Autorka nevynechá popis krojů pro obě pohlaví a různé příležitosti. Zaujme ji hlavně tvar ženského čepce, který připomíná „Marii Stuartku“ a doplněk mužského oděvu, víceúčelové cedilo, které slouží jako vak, polštář, pokrývka nebo nosítka.

Muži jsou silní, pěkní, zdraví a dožívají se vysokého věku. „Číst umí každý, neboť se modlí z knížek“. Umějí se výborně pohybovat v lese a poradí si i s nejrůznějšími nečistými silami, „matohami“. Stačí je oklamat „prekabátením“, oblečením kabátu naruby. Přesto je respekt k nim větší než k medvědovi. Mnozí dřevaři se pyšní jizvami po zápase s ním.

Ženy neshledává Němcová tak půvabné a dokonce ani čistotné, ale hned je omlouvá příliš tvrdou prací, kterou musejí vykonávat. Jsou dlouhou dobu bez hospodáře a musí si poradit samy v nejrůznějších situacích. Děvčata i tady „velmi skoro zakvítají“, ale „prespanky“ se objevují vzácně.

Cyklus lesních prací je vysoce sofistikován. Dělníci jsou rozděleni do osmičlenných skupin a každý z členů má přesně vymezené kompetence podle věku, fyzické způsobilosti a zkušenosti. Jarní část prací začíná v květnu. Muži odejdou

na „rubaniska“ předem určená štiavnickým bansko-lesnickým úřadem. Oblast je vymezená záseky na hraničních stromech. Zapálí „věčný“ oheň a vystaví si boudu k přenocování. Potom začnou porážet určené stromy. Práce trvají od začátku května do konce července, „od Jakuba do Jakuba“. Pracovní den se řídí podle slunce, fáze měsíce a výraznější hvězdy mají svá pojmenování. V sepětí s přírodou umějí handelci předvídat počasí podle nejrůznějších úkazů.

V srpnu a září se věnují doma polním pracím a opravám v hospodářství. Koncem září je sezona lovů na medvěda, což je nejoblíbenější zábava, ke které se váže řada folklorních podání. Autorka některá z nich reprodukuje v beletrizované formě.

Na počátku října se handelci opět stěhují do lesů. Jejich úkolem je oprava žlabů na přibližování dříví a příprava klád k transportu. Trvá do prvního sněhu a pak nastává poslední a nejtěžší úsek, spouštění kmenů do doliny. Práce probíhají i v noci, za měsíčního světla, v mrazech, i když je tu značné nebezpečí úrazu. Přiblížené dřevo je dole srovnáno a nastává „kálačka“, štípání kmenů, což trvá zhruba do konce března. Potom se dostaví úředník, který dílo přeměří, vyhodnotí a vyplatí. Jakmile se oteplí a stoupne hladina Hronu, je ještě třeba práci dokončit, svalit dřevo do řeky, aby se splavilo do nížiny k dalšímu zpracování. Část dřeva určená pro stavební účely se upravuje do pltí, na kterých je možné přepravovat další suroviny. „Plavačka“ trvá do konce dubna a v květnu začíná nahoře v lese další pracovní cyklus. „Tak stráví tři čtvrtiny svého živobytí v lese“, uzavírá autorka tuto studii.

Slovenské inspirace Boženy Němcové byly mnohem bohatší, než zmíněné etnografické obrazy. Nejznámější prací jsou bezesporu *Slovenské pohádky a pověsti* (Němcová 1857a). Vedle nich se autorka, možná s pomocí vlastních dětí, které s ní v Uhrách byly dvakrát, pokusila zdokumentovat dětské hry chlapecké i dívčí. Tyto příspěvky (pravděpodobně ne u všech je autorkou Němcová) vycházely v pedagogických periodikách (Němcová 1857b; 1857c).

Článek *Obrazy ze života Slováků*, publikovaný v *Poslu z Prahy* roku 1858, byl původně připisován Boženě Němcové, protože odpovídá časově i tematicky jejímu působení. Mladší interpreti jejího díla (Haluzický 1952: 143; Spisy 1955: 347; Urbancová 1987: 160) se však shodují, že text s největší pravděpodobností nepsala ona jak vzhledem k osvícenské dikci, tak k reáliím, výkladům a kontextům, z kterých se dá odvodit, že autorem je zřejmě slovenský evangelický intelektuál. Dá se předpokládat, že je to některý ze zmiňovaných slovenských přátel, jehož setkání s Němcovou (a možná i nabídka na zprostředkování publikace) pobídlo k napsání příspěvku. Naprosto jasné je to u studie *Slovenské starožitnosti* (Němcová – Reuss 1859). Je to Reussův text, který s několika vlastními dodatky „sděluje Božena Němcová“ v překladu do češtiny.

Vedle etnografických, folkloristických a publicistických prací, které čerpají ze slovenského prostředí, se objevují slovenské motivy v beletrii. Na Slovensku se odehrává děj *Chýše pod horami*, Slováci jsou protagonisty v *Pohorské vesnici* i v jiných povídkách. Toto je už ovšem tematika literárně historická, uchopená s nevšední erudicí Jaroslavou Janáčkovou, nejnověji v její monografii *Božena Němcová, příběhy, situace, obrazy* (Janáčková 2007), nebo z jiné perspektivy Václavem Cílkem (Cílek 2002).

Květen 2012

Literatura a prameny:

- Božena Němcová. *Korespondence I.–IV.* 2003–2007 – Adam, Robert – Pokorná, Magdaléna – Saicová Římalová, Lenka – Wimmer, Stanislav (eds.), Janáčková, Jaroslava (věd. red.). Praha: NLN.
- Cílek, Václav: 2002 – Spojené a rozpojené nádoby. Esej o Boženě Němcové, prostorech vzdělanosti a přírodních vědách. *Literární archiv* 34 – Božena Němcová. Praha: Památník národního písemnictví: 377–384.
- Csaplovics, Ján: 1820 – Ethnographische Miscellen aus Ungarn. *Hesperus* 1820: č. 2; 1821: č. 3.
- Dílo Boženy Němcové. Putování po Slovensku I.* 1929 – sv. 11, Novotný, Miroslav (ed.). Praha: Kvasnička a Hampl.
- Dílo Boženy Němcové. Putování po Slovensku II.* 1930 – sv. 12, Novotný, Miroslav (ed.). Praha: Kvasnička a Hampl.
- Haluzický, Bohumil: 1952 – *Božena Němcová a Slovensko*. Bratislava: Tatran.
- Havel, Rudolf – Heřman, Miroslav: 1961 – *Božena Němcová ve vzpomínkách*. Praha: SNKLU.
- Horák, Jiří: 1932 – Národopis československý. In: *Československá vlastivěda*, sv. Člověk: 305–372.
- Janáčková, Jaroslava: 2007 – *Božena Němcová. Příběhy, situace, obrazy*. Praha: Academia.
- Laiske, Miroslav: 1962 – *Bibliografie Boženy Němcové*. Praha: SPN.
- Nejedlý, Zdeněk: 1927 – *Božena Němcová*. Praha: Dobrá edice sv. 11.
- Němcová, Božena – Reuss, Gustáv: 1859 – Slovenské starožitnosti. *Památky archeologické a místopisné* 3: 22–27, 58–63.
- Němcová, Božena: 1845 – Obrazy z okolí domažlického I.–VI. *Květy* 12: 576, 578–579, 583–584, 586–587, 590–591, 613.
- Němcová, Božena: 1846a – Selská svatba z okolí domažlického. *Česká včela* 13: 99–100.
- Němcová, Božena: 1846b – Obrázek z okolí domažlického. *Česká včela* 13: 183–184.
- Němcová, Božena: 1854 – Vzpomínky z cesty po Uhřích. *Lumír* 4: 17–20, 40–45, 64–67, 89–93, 114–116, 139–140.
- Němcová, Božena: 1857a – *Slovenské pohádky a pověsti*. Praha: Šálek.
- Němcová, Božena: 1857b – Hra na pannu a proplétání věnců. *Štěpnice* (příloha Školy a života) 3: 3.
- Němcová, Božena: 1857c – Tělocvičné hry slovenských chlapců. *Kalendář učitelský na rok 1858*: 188–190.
- Němcová, Božena: 1858a – Uherské město Ďarmoty. *Časopis musea království českého* 32: 273–286, 438–453, 555–568.
- Němcová, Božena: 1858b – Poslední medvěd na Čerchově u Chodova nedaleko Domažlic a honba na medvěda na Pohorie v Gajdošově Potoku na Slovensku. *Zábavy myslivecké* 3: 41–44.

- Němcová, Božena: 1859a – Obrazy ze života slovenského. *Časopis Musea království českého* 33: 86–102, 503–518.
- Němcová, Božena: 1859b – Kraje a lesy na Zvolensku. *Živa* 7: 1–13, 97–128, 166–178.
- Robek, Antonín: 1964 – *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: SPN.
- Spisy Boženy Němcové. Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. 1955 – sv. 10, Váhala, František (ed.), Havránek, Bohuslav (věd. red.). Praha: Ústav pro českou literaturu ČSAV.
- Tille, Václav: 1909 – Slovenské pohádky a pověsti Boženy Němcové (komentář). In: *Sebrané spisy Boženy Němcové*, sv. 8. Praha: Laichter.
- Tille, Václav: 1969 – *Božena Němcová*. Praha: Odeon.
- Tomášik, Ján Pavol: 1829 – *Pamäti Gelssawské a Muránske*. Pest.
- Tomčík, M.: 2002 – Reflexie o výročíach Boženy Němcovej. *Literárni archiv* 34 – Božena Němcová. Praha: Památník národního písemnictví: 45–51.
- Urbancová, Viera: 1970 – *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Urbancová, Viera: 1987 – *Slovenská etnografia v 19. storočí*. Martin: Matica slovenská.
- Zipser, H. CH.: 1815 – Das Thurzorer Domotat. *Hesperus* č. 15, č. 20.

Internetové zdroje:

www.mlp.cz/bozenanemcova verze 1.0. z 29. 9. 2009 (listopad – prosinec 2011).

Contact: Doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav etnologie, Celetná 20, 116 42 Praha 1, Czech Republic, e-mail: stepanova@centrum.cz.